

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Psychopedagogiki Specjalnej

Andrzej WĘGLIŃSKI

Osobowościowe czynniki hamujące i stymulujące skuteczność oddziaływań wychowawczych stosowanych wobec nieletnich w warunkach wolności dozorowanej

Personality Factors Inhibiting and Stimulating the Efficiency of Educative Influences Exercised in Relation to Teenagers in the Course of Resocialization in the Conditions of Supervised Freedom

WPROWADZENIE

Wystąpienie czynności przestępczych w postępowaniu nieletnich, będących manifestacją procesu wykolejenia przestępczego można, z jednej strony, charakteryzować jako rozwijanie się i utrwalanie w osobowości sprawcy czynu zabronionego prawem, skłonności do preferowania wyłącznie dobra osobistego, bez liczenia się z dobrem innych bądź, z drugiej strony, rozwijanie się i utrwalanie skłonności do preferowania dobra wąskiej grupy podkulturowej, przy jednoczesnym traktowaniu całej reszty społeczeństwa jako terenu ekspansji, nawet za cenę konfliktów z obyczajami i normami współzycia społecznego (G. Czapów 1978, s. 41).

Określony w ten sposób proces wykolejenia przestępczego można też rozpatrywać jako swoistą odmianę dojrzewania społecznego, będącego w istocie procesem „dojrzewania przestępczego” (Czapów 1982). Teza ta opiera się na założeniu, że rozwój jednostki możemy rozpatrywać jako ukierunkowany i zdeterminowany ciąg następujących po sobie i sprzężonych ze sobą zmian ilościowych i jakościowych od niższego do wyższego zorganizowania (rozwój progresywny), lub regresywnej tendencji wstecznej, a więc mającej kierunek przeciwny (M. F. Wiedienow i in. 1973, s. 182). W ten sposób różnica między dojrzewaniem progresywnym a regresywnym polegałaby między innymi na tym, iż dojrzewanie progresywne oznacza zmiany jakościowe, które powodują bardziej efektywne przystosowanie do coraz szerszego otoczenia, zaś regresywne

zmiany jakościowe oznaczałyby efektywne przystosowanie do coraz węższego otoczenia. Ponieważ wykołajanie się przestępcze przybiera bardzo często postać rozwoju regresywnego, można więc przyjąć, iż stanowi ono pewną odmianę dojrzewania regresywnego. Za takim rozumieniem dojrzewania nieletnich przemawiają według Czapówa następujące argumenty (Czapów 1982, s. 504 i n.): dyssocjalny bądź asocjalny sposób przystosowania się większości osób wykołajonych społecznie, przeżywanie poczucia niższości i zagrożenia, jednostronna i prymitywna psychiczna efektywność przystosowania nieletnich w porównaniu z przystosowaniem o wyższym poziomie i zakresie uspołecznienia i aktywności twórczej, kulturalne i moralne zubożenie jednostek wykołajonych, akomodowanie się do grupy przestępczej powodujące wzrost nieprzystosowania do wszelkich innych elementów środowiska społecznego.

W toku dojrzewania przestępczego powstaje szereg zaburzeń osobowości utrudniających lub uniemożliwiających jednostce prawidłowe funkcjonowanie społeczne, wyrażające się w niezdolności do podejmowania ról i zachowań prospołecznych. Spośród całego katalogu tych zaburzeń przedstawię te z nich, które w istotny sposób utrudniają optymalne funkcjonowanie jednostki w interakcjach społecznych.

Pierwszą grupę stanowią zaburzenia w zakresie stosunku do środowiska społecznego — zahamowanie wglądu społecznego lub jego jednostronny rozwój z preferowaniem egoistycznych interesów, niedorozwój syntonii, sympatii i teliczności. Przy czym jeżeli zdolności te są manifestowane przez nieletnich to dotyczą one wspólnego reagowania z członkami antagonistyczno-destruktywnego kręgu podkulturowego (J. Pinatel 1962, s. 129 i n.).

Druga grupa przejawów dojrzewania przestępczego dotyczy zaburzeń w zakresie motywacji prospołecznej typu altruistycznego i wyraża się w preferowaniu motywacji skrajnie egoistycznej z obecnością swoistego solidaryzmu, czyli preferowania wspólnego dobra członków grupy podkulturowej (A. K. Cohen 1957).

Trzecią grupę stanowią zaburzenia w interakcjach społecznych wynikające z nieumiejętności podejmowania ról społecznych związanych z płcią i wiekiem. Uwarunkowania tych zaburzeń są złożone i wynikają między innymi z dominacji wartości erotycznych z nadmiernym seksualizmem; niezaspokojenia potrzeb socjogennych (uznania, miłości, więzi emocjonalnej) oraz odtrącenia nieletnich przez rodziców, a głównie odtrącenia ze strony ojca (A. Bandura, R. H. Walters 1968). Wymienionym przejawom towarzyszą zaburzenia sfery emocjonalnej z dominacją impulsywności i emocji wrogości oraz strachu (Z. Bartkiewicz 1984).

Przedstawione zwięźle przejawy zaburzeń osobowości powstałych w toku procesu swoistego „dojrzewania przestępczego” stanowią „stan wyjściowy” oddziaływań resocjalizacyjnych, są więc tymi składnikami treści osobowych wychowanka, które stoją w zasadniczej sprzeczności z treściami postulowanego rezultatu oddziaływań wychowawczych.

Istnienie tej sprzeczności implikuje konieczność podejmowania w procesie wychowania resocjalizującego działań naprawczych, reformujących i eliminujących rezultaty uprzedniej negatywnej socjalizacji nieletnich, jak również potrzebę kreowania nowych umiejętności, sprawności i zdolności rozwojowych i adaptacyjnych, ułatwiających nieletniemu pełnienie ról społecznych i podejmowanie aktywności prospołecznej.

W warunkach kurateli sądowej realizacja tych zadań mieści się doskonale w zakresie postulowanych przez pedagogikę resocjalizacyjną oddziaływań o charakterze etio-, ergo- i semiotropowych (Jedlewski 1984). Przypomnę, że postępowanie etiotropowe polega na usuwaniu różnorodnych biologicznych lub społecznych czynników wykojenia nieletnich. Istotą postępowania ergotropowego jest bezpośrednie oddziaływanie kuratora na jednostkę resocjalizowaną, na jej potrzeby, zachowania, motywację, zdolności. Celem tych oddziaływań jest wzbudzenie u podopiecznego trwałej prospołecznej motywacji, kształtowanie zainteresowań, wiadomości, które mogłyby nie tylko konkurować z jego dotychczasowymi nawykami i dążeniami, ale przede wszystkim wyznaczały nowe umiejętności ułatwiające nieletniemu szerszą adaptację społeczną. Bowiern jak to trafnie zauważył Obuchowski (1985, s. 4) — „usuwanie patologii polega nie na tym, że usuwamy określone defekty, ale na tym, że tworzymy lepsze systemy sprawności.”

W postępowaniu semiotropowym mamy na uwadze odpowiednie stosowanie nagród i kar w toku oddziaływań reedukacyjnych. Jest to więc oddziaływanie ściśle wychowawcze, trwające przez cały okres resocjalizacji.

Konsekwentna realizacja przez kuratora tych sposobów oddziaływań w czasie trwania kurateli powinna przyczynić się do przełamania początkowej sprzeczności między postulowanym celem wychowania resocjalizującego, a zaburzeniami osobowości wychowanka, wynikającymi z określonego stanu wykojenia społecznego, jak również warunkować skuteczność oddziaływań wychowawczych w toku dozoru, mierzonych progresywnym rozwojem osobowości podopiecznych w kierunku prospołecznej kooperacji jednostki z otoczeniem społecznym.

CELE I PROCEDURA BADAŃ WŁASNYCH

Głównym celem moich badań będzie próba odpowiedzi na pytanie: czy i na ile w trakcie trwania dozoru ma miejsce korygowanie i kształtowanie u podopiecznych istotnych dla funkcjonowania społecznego zdolności adaptacyjnych, ułatwiających wychowankowi osiągnięcie optymalnego uspołecznienia, integracji i rozwoju własnej osobowości, jednoczących się w osiągnięciu harmonii społecznej (homeostazy społecznej), będącej według Czapówa (1978, s. 31) — naczelnym celem wychowania.

Analizując przebieg rozwoju prospołecznych zdolności adaptacyjnych od okresu niemowlęstwa do młodzieńczości przyjąłem, że poziom dojrzałości interpersonalnej, warunkujący osiąganie przez jednostkę homeostazy społecznej jest zależny od rozwoju następujących zdolności (dyspozycji): poziomu i rodzaju potrzeb psychospołecznych, poziomu rozwoju inteligencji społecznej, poziomu serdecznych, przyjaznych zachowań interpersonalnych, rodzaju równowagi interpersonalnej (A. Węgliński 1989, s. 372).

Kierunek i wielkość zmian w zakresie wyodrębnionych tendencji adaptacyjnych stanowić będzie miernik efektywności oddziaływań wychowawczych w toku trwania dozoru. Z uwagi na wysokie wskaźniki formalnej efektywności resocjalizacji nieletnich w warunkach otwartych, sięgające od 62 do 90% skutecznych dozorów można przyjąć, iż nieletnich dozorowanych charakteryzuje niewielki stopień wykołajenia społecznego, dlatego też nie powinni oni znacznie odbiegać poziomem badanych zdolności od swoich nieprzestępczych rówieśników (M. Heine 1982).

Ponieważ w literaturze przedmiotu nie spotkałem się z analogicznymi do własnych badaniami podłużnymi, dlatego kierunek i wielkość zmian w zakresie badanych zdolności pozostaje sprawą otwartą.

METODY BADAŃ WŁASNYCH

Podjęte badania własne mają charakter ewaluacyjno-weryfikacyjnej diagnozy resocjalizacyjnej. Przeprowadzenie badań ewaluacyjno-diagnostycznych oznacza konieczność powtarzania diagnozy stanu wykołajenia nieletnich za pomocą wystandaryzowanych narzędzi badawczych (L. Pytka 1986). Zgodnie z tym badani nieletni oraz młodzież nieprzestępcza z grupy porównawczej poddani zostali dwukrotnemu badaniu wybranymi technikami w odstępie jednego roku. W badaniach wykorzystano głównie techniki kwestionariuszowe oraz przewodnik obserwacyjny.

Do pomiaru potrzeb psychospołecznych użyłem — Kwestionariusza potrzeb Murray'a w opracowaniu eksperymentalnym Skarżyńskiej-Gawrońskiej (S. Siek 1983). Do pomiaru inteligencji społecznej rozumianej za Thorndikiem jako zdolność rozumienia mężczyzn, kobiet, chłopców i dziewcząt oraz mądrego postępowania w stosunkach z ludźmi — zastosowałem skalę wnikliwości psychologicznej (WP) z Inwentarza Gougha oraz opracowanego przez siebie Kwestionariusza rozumienia empatycznego innych ludzi (KRE) (Węgliński 1983). Do pomiaru równowagi interpersonalnej zastosowałem skalę uspołecznienia (Us) z inwentarza Gougha (A. Kottas 1975). Do oceny behawioralnych przejawów zdolności adaptacyjnych wykorzystałem Przewodnik skalowy do obserwacji w opracowaniu Turleja (1982). Ponadto w badaniach dokonałem analizy dokumentacji sądowej oraz przeprowadziłem rozmowy z kuratorami społecznymi i zawodowymi badanych nieletnich.

ORGANIZACJA I TEREN BADAŃ

Badania zostały przeprowadzone w dwóch etapach: pierwszy pomiar został dokonany wiosną 1985, drugi, na tych samych osobach po roku, czyli wiosną 1986. Badaniami objąłem nieletnich wobec których po raz pierwszy orzeczono dozór kuratora sądowego i którzy byli dozorowani nie dłużej jak pół roku. Chodziło mi o to, aby badania prowadzić niemal jednocześnie z podejmowaniem przez kuratora sądowego nadzoru nad badanymi nieletnimi. W ten sposób uzyskałem większą możliwość kontroli efektów kurateli. Badania prowadziłem w V wydziale Sądu Rejonowego w Lublinie. Tuż po orzeczeniu nadzoru i objęciu kurateli docierałem do nieletniego. Można powiedzieć, że analizowałem przypadki bezpośrednio z wokandy sądowej. Dobór nieletnich był z jednej strony celowy, z drugiej — naturalny. W ten sposób przebadłem 60 nieletnich, co orientacyjnie oznacza ponad połowę populacji nieletnich ze spraw karnych z danego roku w tym wydziale.

Po upływie roku udało mi się ponownie dotrzeć do 30 nieletnich objętych wcześniejszymi badaniami. Z grupy wyjściowej — wobec 8 nieletnich zastosowano ostrzejsze (izolacyjne) środki resocjalizacji, 7 zmieniło miejsce zamieszkania, a wobec 15 zniesiono dozór kuratora sądowego. Podstawą moich analiz będzie więc ocena poziomu i kierunku zmian w zakresie badanych zmiennych u 30 nieletnich.

Po ukończeniu pierwszego etapu badań zarówno nieletni, jak i ich rodzice nie byli informowani o tym, że jeszcze raz, po roku będą ponownie badani.

Grupę porównawczą wyłoniłem spośród nieprzestępczych rówieśników badanych nieletnich, wszyscy oni byli uczniami szkół zawodowych w Lublinie. Grupa kontrolna w pierwszym pomiarze liczyła 50 chłopców, zaś w drugim — 30 losowo wybranych uczniów z populacji badanej przed rokiem.

CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY

Charakteryzując badaną grupę nieletnich należałoby uwzględnić fakt, że przy drugim pomiarze liczba badanych nieletnich uległa zmniejszeniu o połowę. Jednak okazało się, że w zmniejszonej grupie zachowane zostały podstawowe relacje w zakresie analizowanych zmiennych, dlatego z uwagi na ograniczoną objętość artykułu ograniczę się do podania podstawowych danych charakterystycznych dla grupy sześćdziesięciosobowej.

Dla nieletnich resocjalizowanych na wolności dozór kuratora był pierwszym orzeczonym środkiem wychowawczym. Wszyscy nieletni dozorowani zamieszkiwali na terenie Lublina.

Charakteryzując ogólnie badaną grupę 60 nieletnich stwierdziłem, iż byli to chłopcy średnio w wieku 15 lat ($\bar{x} = 15,3$). Pochodzili w zdecydowanej większości

z rodzin robotniczych (87%), w 68% były to rodziny pełne. Rodzice w 70% ukończyli szkoły podstawowe.

Z negatywnych czynników rodzinnych, mających wpływ na wychowanie dzieci, można odnotować alkoholizm ojców (38%), złe warunki materialno-bytowe rodzin (37%).

Analizując wcześniejsze przejawy niedostosowania społecznego nieletnich stwierdziłem, iż połowa badanych systematycznie wagarowała i uciekała z domu. Opóźnienie szkolne od roku do 4 lat stwierdziłem, aż u 67% nieletnich. Wszyscy nieletni po raz pierwszy mieli orzeczony dozór kuratora za popełnione kradzieże, przy czym kradzież z rozbojem (art. 210) odnotowałem tylko u czterech badanych. Początek kariery przestępczej miał miejsce średnio w wieku 14,2 lat.

Badania prowadziłem indywidualnie, przeważnie na terenie domów rodzinnych nieletnich lub w ośrodku dla młodzieży w Lublinie, w którym organizowałem zajęcia grupowe dla młodzieży podsądnej.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

ZMIANA POZIOMU OSOBOWOŚCIOWYCH ZDOLNOŚCI ADAPTACYJNYCH U NIELETNICH W TOKU KURATELI, JAKO KRYTERIUM EFEKTYWNOŚCI RESOCJALIZACJI

Zmiana poziomu potrzeb psychospołecznych

Analizując poziom i kierunek zmian potrzeb u badanych nieletnich szczególną uwagę zwrócę na te z nich, które motywują jednostkę do podejmowania prospołecznych kontaktów z innymi ludźmi, a więc na potrzeby stowarzyszania się, doznawania opieki i oparcia, żywienia i opiekowania się, a także te z nich, które mogą stać do nich w opozycji czy konflikcie, a więc potrzeby dominacji, autonomii czy agresywności.

Należy zakładać, że u nieletnich będących w okresie dorastania konflikt ten (lub opozycja), będzie szczególnie wyraźny. Tezę tę potwierdza teoria Bandury i Waltersa o frustracji potrzeby zależności emocjonalnej u młodzieży niedostosowanej społecznie oraz ustalenia W. Healeya i A. Bronnera czy J. Konopnickiego (1969) — dotyczące roli potrzeb w procesie wykolejenia przestępczego i funkcji samej aktywności przestępczej w zaspokajaniu wybranych potrzeb jednostki.

Wydaje się, iż zarówno potrzeba stowarzyszania się, jak i potrzeba dominacji, czy agresywności, mogą pełnić istotne funkcje adaptacyjne w podkulturze przestępczej.

Na podstawie wyników Kwestionariusza Potrzeb Murraya stwierdzam (w pierwszym i w drugim pomiarze) uderzającą zbieżność hierarchii potrzeb zarówno u nieletnich, jak i u ich nieprzestępczych rówieśników (I etap: $r_{xy} = 0,78$; II etap: $r_{xy} = 0,80$).

W obu grupach najwyżej w hierarchii znajdują się potrzeby żywienia i opiekowania się, stowarzyszania się oraz wyczynu i zabawy. Chociaż hierarchie potrzeb w obu grupach są bardzo podobne, to jednak badani nieletni różnią się zdecydowanie mniejszym nasileniem wielu potrzeb.

Przy pierwszym badaniu dla 60 nieletnich, jak też po zmniejszeniu grupy do 30 dozorowanych istotne statystycznie różnice odnotowałem w poziomie 10 na 19 badanych potrzeb. Nieletni w porównaniu z grupą kontrolną charakteryzują się zdecydowanie mniejszym nasileniem tych potrzeb. Największe różnice, przy poziomie istotności statystycznej $p < 0,001$, wystąpiły w zakresie potrzeb: zabawy seksualnej, doznawania opieki i oparcia. Bardzo wysoki poziom istotności różnic, $p < 0,005$, dotyczył potrzeby ekshibicjonizmu oraz p. unikania urazu fizycznego. Ponadto, istotne różnice na poziomie $p < 0,01$ do $p < 0,05$, odnotowałem w zakresie potrzeby dominacji ($p < 0,05$), przyjemnych doznań zmysłowych ($p < 0,01$), stowarzyszania się ($p < 0,02$), p. bezpieczeństwa jako unikania urazu psychicznego we własnych oczach ($p < 0,05$) oraz p. poznawczej ($p < 0,05$). Wszystkie wymienione tu potrzeby uzyskały w grupie nieletnich, istotnie niższy poziom niż w grupie kontrolnej.

Po roku, przy drugim pomiarze, tendencja ta dotyczy tych samych sześciu potrzeb. Nieletni więc różnią się od swoich kolegów ze szkół zawodowych mniejszą częstotliwością w preferowaniu określonych czynności społecznych. Różnice te dotyczą:

1. Możliwości kontrolowania i wywierania wpływu na zachowania innych oraz możliwości kontrolowania własnych zachowań i postaw. W kontaktach z innymi ludźmi nieletni są po prostu mniej pewni siebie, władczy, zdecydowani. W mniejszym stopniu od swoich rówieśników są nastawieni na manipulowanie innymi ludźmi, narzucanie im swojej woli (niższe wyniki w poziomie p. dominacji).

2. Chęci przyjmowania sympatii, pomocy czy opieki ze strony innych ludzi. Nie chcą i nie pragną aby ich pocieszano, litowano się nad nimi. Częściej od chłopców z grupy kontrolnej powstrzymują się też przed wyrażaniem swoich uczuć, w tym swojego niepokoju, bezradności czy uczucia osamotnienia. Z tego też względu nie zabiegają o uczucia innych, nie odpowiadają też w takim stopniu jak ich koledzy ze szkół zawodowych na naciski społeczne w postaci okazywanej im sympatii i życzliwości (niższy poziom p. doznawania opieki i oparcia).

3. Mniejszej motywacji do podejmowania interakcji o charakterze przyjaźni, miłości z potrzebą okazywania i wyrażania swoich uczuć w formie pieszczot czy czułości. Badani nieletni nie chcą lub nie umieją podjąć interakcji opartych na więzi seksualnej z osobami płci przeciwnej (niższy poziom p. seksualnej).

4. Mniejszego nasilenia p. zabawy, a więc pragnienia szukania radości dla samej radości. Nie przyznają się do chęci przeżywania kaprysów, humorów, fantazji. Wydają się być po prostu mniej szczęśliwymi od swoich rówieśników.

5. Nie pragną w takim stopniu jak ich badani koledzy z grupy kontrolnej,

wywoływać nadmiernego wrażenia, szokować innych, popisywać się dla samego popisywania, wprowadzać w zdumienie swoimi otwartymi reakcjami. Można więc przyjąć, iż w rzeczywistości nie odnaleźli jeszcze swojej publiczności, która oczekiwałaby tego od nich (niższy poziom p. ekshibicjonizmu).

6. Mniejszej wrażliwości na bodźce związane z lękiem czy bólem. Nie obawiają się w takim stopniu jak ich nieprzestępczy rówieśnicy ran, chorób, niebezpiecznych sytuacji. Stąd też są w mniejszym stopniu nastawieni na wycofywanie się z sytuacji trudnych czy kryzysowych. Wręcz lubią być w centrum takich wydarzeń. Wydaje się więc, iż przeszli już niezły trening w zakresie tego rodzaju sytuacji (niższy poziom p. unikania urazu fizycznego).

Wyniki drugiego pomiaru wskazują także, iż nieletni poza 6 opisanymi wcześniej potrzebami, które różnicują ich od grupy kontrolnej zarówno w pierwszym, jak i drugim badaniu, różnią się też 3 innymi potrzebami. Co ciekawsze, uzyskali oni istotnie statystycznie niższy poziom w zakresie p. agresywności ($p < 0,01$), p. ponizania się ($p < 0,02$), potrzeby bezpieczeństwa jako unikania urazu ze strony innych ludzi ($p < 0,05$). Po roku więc, na tle nieprzestępczych rówieśników okazują się być mniej skłonni do częstszego przejawiania zachowań zaczepnych, wrogich, agresywnych czy też opartych na ekspiacji.

Porównując istotne różnice w poziomie potrzeb u nieletnich, przy drugim pomiarze, stwierdzam także, iż w ciągu roku nieletni upodobnili się do grupy kontrolnej pod względem 3 innych potrzeb, a mianowicie: p. przyjemnych doznań zmysłowych, p. bezpieczeństwa jako unikania urazu psychicznego we własnych oczach oraz p. stowarzyszenia się. Stali się więc w podobnym stopniu jak ich koledzy z grupy kontrolnej, pewni siebie, pewni swoich reakcji na etykiety czy ośmieszanie ze strony innych. Tak samo są też ciekawi świata i różnorodnych wrażeń z tego świata płynących. Ponadto, po roku uzyskują podobną motywację związaną z potrzebą stowarzyszenia się, a więc lojalności wobec przyjaciół, uczuciowego zaangażowania się w sprawy kolegów, sympatyzowania z nimi w przeżyciach przyjemnych i przykrych. Są też bardziej pogodzeni z sobą oraz potrafią patrzeć na swoje sprawy z większym dystansem i poczuciem humoru.

Porównując parami różnice między pierwszym i drugim pomiarem w obu grupach przy liczebności 30 badanych z jednej i drugiej strony, stwierdziłem, że w okresie roku, w grupie nieletnich istotnie statystycznie zwiększył się poziom potrzeby seksualnej ($p < 0,05$), przyjemnych doznań zmysłowych ($p < 0,01$), ekshibicjonizmu ($p < 0,05$) i p. poznawczej ($p < 0,05$). W grupie kontrolnej podobne zmiany dotyczyły wzrostu poziomu p. autonomii ($p < 0,05$). Można więc zaobserwować, iż nieletni rozwijają się w kierunku wzrostu motywacji do poszukiwania wiedzy, lepszego rozumienia siebie i innych, większej otwartości interpersonalnej, ekspansji własnej z poszukiwaniem zarówno wrażeń zmysłowych, jak i estetycznych.

Zmiana poziomu empatii i wnikliwości psychologicznej

Do przedmiotu moich analiz należało też poznanie poziomu oraz kierunku zmian w zakresie tzw. inteligencji społecznej mierzonej jako przejaw rozumienia empatycznego innych ludzi oraz możliwości wglądu w przeżycia innych, czyli poziomu wnikliwości psychologicznej.

Ku memu zaskoczeniu, okazało się, że zarówno przy pierwszym, jak i drugim pomiarze nieletni są istotnie statystycznie bardziej empatyczni ($p < 0,05$), oraz ujawniają istotnie wyższy poziom wnikliwości psychologicznej ($p < 0,05$) w porównaniu z wynikami grupy kontrolnej. W ciągu roku zmiany w zakresie badanych zdolności w obu grupach nie osiągają wartości istotnych statystycznie, chociaż w grupie nieletnich obserwujemy dalszy wzrost empatii ($\bar{x}_1 = 62,6$; $\bar{x}_2 = 63,8$), natomiast w grupie kontrolnej nieznaczne jej obniżenie ($\bar{x}_1 = 57,5$; $\bar{x}_2 = 57,4$). Porównując uzyskane średnie wyniki z normami stenowymi stwierdziłem, iż nieletni osiągają 7 sten, podczas gdy wyniki grupy kontrolnej zbliżają się do 6 stena.

Zmiana poziomu uspołecznienia w badanych grupach

H. G. Gough poziom upośocznienia jednostki utożsamia z jej poziomem i rodzajem równowagi interpersonalnej. Skala Us w dotychczasowych badaniach doskonale różnicowała przestępców od nieprzestępców oraz różne podgrupy nieletnich (zob. M. Toeplitz-Winiewska, 1980, s. 197).

Z przeprowadzonych przeze mnie analiz wynika, że poziom uspołecznienia nie różnicuje nieletnich od grupy kontrolnej. Dozorowani chłopcy są co najmniej tak samo uspołecznieni jak ich nieprzestępczy rówieśnicy. W okresie roku nie stwierdziłem w badanych grupach istotnych zmian. Nieletni, przy porównaniu ich wyników z normami stenowymi, osiągają poziom nieznacznie wyższy od stena 5. Przypomnę, że niskie wyniki w skali Us należy łączyć według Gougha z usposobieniem zaczepnym, urażliwością, uporem, a nawet buntowniczością, zaś wysokie oznaczają poważny i ufny stosunek do innych, poczucie obowiązku i sumienności oraz odpowiedzialności.

OBSERWOWALNE PRZEJAWY ZACHOWANIA JAKO KRYTERIUM RESOCJALIZACJI NIELETNICH

W resocjalizacji nieletnich zarówno w warunkach izolacji, jak i w warunkach otwartych, poza wynikami w nauce i pracy zawodowej, zachowanie wychowanka stanowi główne kryterium oceny postępów procesu resocjalizacji. Zmniejszenie poziomu obserwowalnych przejawów zaburzeń w zachowaniu nieletnich jest dla kuratora jawnym dowodem korzystnych zmian w osobowości wy-

chowanka. Prosiłem więc badanych kuratorów o ocenę 22 zachowań tworzących cztery syndromy zaburzeń w zachowaniu: I — obojętność uczuciowa, II — wroga agresja, III — negatywne ustosunkowanie do obowiązków, IV — poziom osądu moralnego.

Okazało się, że w trakcie rocznego dozoru ogólnie następuje obniżenie zaburzeń w zachowaniu w większości skal. Istotnie statystyczne zmniejszenie obserwowalnych symptomów wykojenia społecznego odnotowałem w przypadku następujących skal: brak opiekuńczości ($p < 0,05$), zazdrość ($p < 0,05$), zadowolenie z niepowodzenia kolegów ($p < 0,05$), używanie obraźliwych słów ($p < 0,05$).

Zdecydowana poprawa, na poziomie istotności statystycznej $p < 0,05$, miała miejsce w zakresie syndromów zachowania — obojętność uczuciowa oraz syndromu wrogiej agresji. Nieletni w trakcie roku w opinii kuratorów manifestują istotnie mniej zaburzeń związanych z chłodem uczuciowym oraz agresywnością.

W toku badań nie udało mi się porównać poziomu zaburzeń w zachowaniu w grupie dozorowanych z grupą kontrolną, gdyż wychowawcy młodzieży nieprzestępczej oceniali swoich wychowanków zbyt tolerancyjnie. Dokonałem więc porównania poziomu zaburzeń nieletnich dozorowanych z grupą 60 wychowanków zakładu poprawczego o bezpośrednim nadzorze wychowawczym. Przy pierwszym pomiarze okazało się, iż nieletni z zakładu są istotnie statystycznie bardziej zaburzeni w 9 na 22 skale. Zaczynając proces resocjalizacji kuratorzy mieli zatem do czynienia z podopiecznymi istotnie mniej zaburzonymi pod względem syndromu — obojętność uczuciowa ($p < 0,05$) oraz syndromu osądu moralnego ($p < 0,5$) od ich rówieśników resocjalizowanych w zakładzie zamkniętym. Po roku czasu w grupie dozorowanych obserwujemy zmniejszanie się poziomu zaburzeń, podczas gdy wśród nieletnich w zakładzie nasilają się one aż w 10 na 22 obserwowane symptomy zaburzeń w zachowaniu.

DYSKUSJA NAD WYNIKAMI BADAŃ

W wyniku przeprowadzonych badań można przyjąć, że kuratorzy w trakcie rocznego dozoru mają ograniczone możliwości w kształtowaniu potrzeb swoich podopiecznych. Nieletni dozorowani, na tle grupy kontrolnej, zarówno przy pierwszym, jak i drugim pomiarze ujawniają istotnie mniejsze nasilenie poziomu wielu potrzeb, przy tym są mniej zdolni do podejmowania otwartych kontaktów interpersonalnych połączonych z ekspansją własną wobec innych. Nieletni są też istotnie mniej skłonni do przyjmowania nacisków społecznych w postaci opieki czy troski ze strony osób znaczących. Badani chłopcy będący pod dozorem kuratora, okazali się też mniej wrażliwi na bodźce związane z lękiem czy bólem, co może oznaczać manifestowanie określonych norm podkulturowych w zachowaniu, albo ujawnianie się cech psychopatycznych w osobowości badanych.

Chcąc temu zaradzić kuratorzy powinni w zakresie tzw. mentalizowania potrzeb w większym stopniu inspirować i ukierunkowywać niektóre potrzeby nieletnich, a zwłaszcza p. stowarzyszania się, doznawania opieki i oparcia czy p. dominacji. Ponadto w nawiązaniu do istniejących już potrzeb, w tym p. doznań zmysłowych czy p. ekshibicjonizmu, kuratorzy mogą na bazie tzw. funkcjonalnej autonomii motywów G. W. Allporta kształtować nowe potrzeby nieletnich, jak potrzebę wrażeń estetycznych czy p. poznawczą. Ponieważ jednocześnie dozorowani nieletni okazali się bardziej rozwinięci od swoich nieprzestępczych rówieśników pod względem inteligencji społecznej mierzonej poziomem rozumienia empatycznego i wnikliwości psychologicznej można postulować, aby kuratorzy w większym stopniu preferowali model pracy terapeutyczno-opiekuńczy, w którym kurator zajmuje pozycję osoby znaczącej wychowawczo i stosuje wszelkie antropotechniki oparte na zależności wewnętrznej i współpracy z podopiecznymi.

W obecnym modelu opartym głównie na systemie kontroli podopiecznych okazało się, że w trakcie rocznego dozoru nieletni rozwijają się w kierunku większej motywacji do poszukiwania wiedzy, lepszego rozumienia siebie i innych głównie z poszukiwaniem wrażeń zmysłowych. Ponadto w opinii kuratorów w procesie sprawowania kurateli nieletni manifestują istotnie mniej zachowań związanych z chłodem uczuciowym czy wrogą agresją. Okazało się też, iż dozorowani na tle nieletnich resocjalizowanych w warunkach zakładu zamkniętego są istotnie mniej zaburzeni pod względem obserwowalnych przejawów wykołajenia społecznego.

Korzystne zmiany zarówno w zakresie osobowościowych zdolności adaptacyjnych, jak i zmniejszenia poziomu zaburzeń w zachowaniu się rejestrowane w początkowym okresie pełnienia dozorów, łączą się z wysoką efektywnością formalną resocjalizacji nieletnich w warunkach otwartych. W badanej przez mnie grupie 60 dozorowanych w ciągu roku od objęcia przez kuratora dozoru tylko wobec 8 nieletnich zastosowano ostrzejsze środki resocjalizacji, gdy wobec 15 zniesiono dozór kuratora uznając ich za zresocjalizowanych.

Uzyskane wyniki wskazują na korzystną ewolucję psychiczną nieletnich w pierwszym roku trwania dozoru. Wiemy jednak, iż wobec większości nieletnich resocjalizowanych w warunkach izolacji dozór sądowego kuratora nie był skuteczny. Pojawiają się więc dalsze problemy badawcze, które być może znajdą swoje rozwiązanie, gdy badania zostaną przeprowadzone ponownie po okresie 5-letniej katamnezy.

BIBLIOGRAFIA

- Bandura A., Walters R. H., *Agresja w okresie dorastania*, Warszawa 1968.
- Bartkiewicz Z., *Nieletni z obniżoną sprawnością umysłową w zakładzie poprawczym*, Lublin 1984.
- Czapów Cz., *Przestępczość a dojrzewanie* [w:] A. Jaczewski, B. Woynarowska (red.), *Dojrzewanie*, Warszawa 1982.
- Czapów Cz., *Wychowanie resocjalizujące*, Warszawa 1978.
- Cohen A. K., *Nieletni przestępcy. Nierozwiązalny problem przestępczości nieletnich* [w:] *O przestępczości nieletnich*, Filadelfia 1957.
- Heine M., *Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych*, Wrocław 1982.
- Jedlewski S., *O kilku podstawowych warunkach resocjalizacji nieletnich*, „Rocznik Pedagogiczny”, t. 9, 1984.
- Konopnicki J., *Co należy rozumieć przez niedostosowanie społeczne*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1969, 1.
- Kottas A., *Podręcznik do kwestionariusza osobowości H. G. Gougha*, Warszawa 1975.
- Obuchowski K., *Aby istnieć naprawdę, trzeba być większym od samego siebie*, „Przekrój” 1985, nr 2075.
- Pinatel J., *Le concept de personnalité criminelle*, Revu de science criminelle et de droit pénal comparé, 1962, 1.
- Pytko L., *Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym*, Warszawa 1986.
- Siek S., *Wybrane metody badania osobowości*, Warszawa 1983.
- Toeplitz-Winińska M., *Postawy młodzieży z zakładu poprawczego wobec agresji i niesienia pomocy* [w:] A. Frączek i in. (red.), *Z zagadnień psychologii socjalizacji*, Warszawa 1980.
- Turlej S., *Młodzież społecznie niedostosowana*, Warszawa 1982.
- Węgliński A., *Opracowanie Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego innych ludzi (KRE)*, „Zdrowie Psychiczne” 1983, A.
- Węgliński A., *Rozwój wybranych zdolności adaptacyjnych od okresu niemowlęctwa do młodzieńczości*, „Chowanna” 1989, nr 4.
- Wiedienow M. F., Kremianski W. I., *Kryteria poziomów strukturalnych w biosystemach* [w:] *Problemy metodologii badań systemowych*, Warszawa 1973.

SUMMARY

The paper presents diagnostic-evaluational studies which are still unique in the Polish conditions and which are developed mainly in Anglo-Saxon countries. On the basis of an analysis of the delinquent development of teenagers, the theoretical part distinguishes a number of properties (indicators) related to motivation and personality which inhibit the process of optimum adaptation of teenagers. Making use of the distinguished indicators concerning for example social maturity, empathy, readiness for pro-social activities, the “starting point” was established for resocialization towards teenagers who remain under a guardian’s control. Repetition of the studies after one year made it possible to estimate the changes in the level of adaptative abilities. The total results show positive psychical evolution of teenagers in the first year of the guardianship.